ANADOLU'DA YAŞAYAN HALK İNANÇLARININ MENŞEİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Bekir ŞİŞMAN*

İnanç, sözlük anlamı itibariyle "bir düşünceye, bir konuya bağlı bulunma"[1], "düğümlenip kalma, birşeye bağlanma, gönülden tasdik ederek inanma"[2] gibi manalara gelir. Daha geniş bir ifade ile inanç, "kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" demektir.

Halk inançları ise toplum tarafından kabul edilmiş ilahi bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan, itibar gören ve bir sonraki nesle aktarılan itikadlardır (inanmalardır).

Ziya Gökalp Halkiyyat (Folklor) adı verilen sözlü ananeler arasında kalan birtakım akidelere "halk itikadları" adını verir. Eski Türkler, bilhassa kadınlar arasında yaşayan bu halk itikadlarını yazılı bir kitap gibi kabul etmişler, gerçekte mevcut olmayan bu kitaba "Keçe Kitap" adını vermişlerdir. Şimal Türkleri, Kırgız ve Kazaklar ise buna "Kis Kitap" demişlerdir. Gökalp'e göre "Keçe Kitap" ahkâmı birtakım işlerin uğurlu yahut uğursuz addedilmesinden ibarettir. Halkın inanışına göre zümrelerin ve fertlerin gözle görülmeyen perileri vardır. Bu perilerin sevdikleri işler uğurlu, sevmedikleri işler ise uğursuz sayılır[3]. Keçe Kitap'ın diğer bir ismi de "Tandırname"dir[4]. Azerîlerde ise bunun karşılığı "halk sınamaları" dır.

Türkiye halkının büyük çoğunluğunun bağlandığı İslâm dininin bir bütün olarak inanışlar düzenini incelemek, din tarihine düşer. Ama, örneğin Konya, Kütahya, Erzurum köylerinin, Güneydoğu Anadolu halkının, ya da tahtacı topluluklarının inanışlarında, "resmî İslâm Dini"nin öğrettikleri dışında kalan bölümü Türk Halkbilimi'nin konusudur[5].

Anadolu'da yaşayan halk inançları, Anadolu halkının yaşamıyla, tarihiyle, özellikleriyle yakından ilgilidir. Anadolu halkının inancı yaşamına karışmış, bütün eylemlerine, davranışlarına yön verici nitelik kazanmıştır. Anadolu insanı su içerken, ineğini sağarken, çocuğunu büyütürken, yola çıkarken, sözün özü bütün davranışlarında, tutumlarında inançlarla içiçedir. Halkın türküsüne, düğününe, bayramına inanç girmiş; bütün çevresini bu inançlar (itikadlar) örmüş ve kuşatmıştır[6].

Anadolu'da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei

Günümüzde milletlerin eski kültür değerlerini ortaya çıkarmaya matuf çalışmalar yapan etnolog, antropolog ve tarih bilimciler Anadolu'da yaşayan birçok kültürel varlığın menşeini tespit etmişlerdir. Başta Abdülkadir İnan, Bahaeddin Ögel, İbrahim Kafesoğlu gibi Türk Kültür Tarihi sahasında otorite olan birçok bilim adamı Anadolu'daki kültür unsurlarından hangilerinin eski Türk geleneklerine, hangilerinin eski Anadolu medeniyetlerine, hangilerinin de Arap-Fars kültürüne dayandığını sağlam delillerle ortaya koymuşlardır.

Kültürel bir unsur olarak bütün dünya toplumlarında yaşayan ve yaşadıkları toplumların da birtakım özelliklerini yansıtan halk inançları her toplumda farklı menşelere dayanabilmektedir. Bunun en büyük sebebi toplumların ve milletlerin farklı kültürlere ve medeniyetlere sahip olmalarıdır.

Günümüz dünyasında itibar edilen halk inançlarının genel olarak iki ana menşei vardır denilebilir. Birincisi ve bizce en önemlisi toplumların eski din ve kültür yapıları, ikincisi ise günlük hayat olaylarıdır.

Türk toplumunda, özellikle Anadolu Türkleri arasında yaşayan halk inançları menşe bakımından bu iki ana grupla beraber alt gruplara da dayanmaktadır. Örneğin Anadolu'da eski çağlarda kurulmuş olan birçok medeniyet, Şamanizm, ateşperest İran dini, Arap kültürü, Anadolu'da yaşayan çeşitli etnik yapı Anadolu Türklüğünde itibar edilen halk inançlarına menşe teşkil etmektedir.

Halk inançlarının menşei konusunda, bu meseleyle alakadar olmuş araştırmacılar bazen farklı yorumlar dile getirmişlerdir.

Konuyla yakından ilgili olan İ. Zeki Eyuboğlu'na göre, Anadolu'da ve tüm dünyada yaşayan halk inançlarının genel olarak üç büyük kaynağı vardır. Bunlar, çok tanrılı dinler, tek tanrılı dinler ve günlük yaşam olaylarıdır.

"Çok tanrılı dinler tabiat kaynaklı oldukları için o dönemdeki inançlar da genel olarak tabiat olaylarına bağlıdır." Aya karşı bevletmek, tükürmek, küfretmek uğursuzluk getirir" inancının kökeni ayın, güneşin ve yıldızların tanrı olarak kabul edildikleri dönemlere dayanır.

Tek tanrılı dinlerden kaynaklanan inançların özünde de yine çok tanrılı dinlerin etkileri görülür. Eskiden tabiat kaynaklı bir inanç sonradan tek tanrılı bir dinin inancı haline gelebilir. Örneğin Hitit ve Urartular gibi çok tanrılı dinlere mensup toplumlarda buğday kutsal sayılır. Bu inanç zamanla tek tanrılı dinlerin de inancı haline geldi.

Günlük yaşam olaylarından kaynaklanan inançlar ise daha çok bilgisiz çevrelerde oluşur ve tutunur. Köylü vatandaşın hayvanı bir yerden yuvarlanıp ölse orası hemen uğursuz bir yer olarak kabul edilir ve bu inanç nesilden nesile devam eder."[7]

İ. Zeki Eyuboğlu'na göre Anadolu'da yaşayan halk inançlarının Anadolu dışında bir kaynakları yoktur. Anadolu'da yaşayan gelenekleri ve inançları Asya'dan getirmeye çalışan ve Anadolu'da bulduğu düşünce ürünlerini Asya'dan gelmiş gibi gösteren bir düşünce çürük düşüncedir[8].

Burada hemen bir saptama yapmak gerekir. Eyuboğlu kitabında özellikle Anadolu'da yaşayan halk inançlarının kaynaklarını verirken eski Türk kültür ve inançlarından ve bunların Anadolu'daki yansımalarından hiç bahsetmiyor. Daha doğrusu bunları kaynak olarak dahi kabul etmiyor. Alevî ve Yezidî topluluklarında yaşayan inançların kökenini bile eski Anadolu dinlerine dayandırıyor[9].

Oysa Abdülkadir İnan'a göre bugün Anadolu'da yaşayan halk inançlarının birçoğunun kökeninde Türklerin anayurdu olan Orta Asya ve yine Türklerin eski dini olan Şamanizm yatmaktadır. Örneğin kutlu ağaçlara ve türbelere paçavra bağlamak, alkarısı efsanesi, çocukların uzun ömürlü olmaları için onlara Yaşar, Durmuş, Satılmış isimlerinin verilmesi gibi inançlar Anadolu'ya Türklerle birlikte gelmiştir[10].

Orta Asya'dan gelen öğrenciler üzerinde 1993 yılında yaptığımız derleme çalışmaları neticesinde tesbit edilen halk inançlarının (Gece siyah kedi görmek uğursuzluktur. Eşikte oturan kötülüğe uğrar. Çocuğu kötü iyilerden korumak için yastığının altına kama, çakı, bıcak vs. gibi aletler konulur. Çocuklara nazar değmemesi için mavi boncuk takılır. Kutlu ağaçlara veya yerlere paçavra bağlanır. Yolculuğa çıkan bir kişinin arkasından su dökülür. Makas başkasına ağzı açık olarak verilmez. Yastığa oturan kötülüğe uğrar. vs.) pekçoğu bugün Ana-

dolu'nun birçok yerinde aynen yaşamaktadır. Şimdi şu soru akla gelebilir. Acaba bu halk inançları, Orta Asya'ya Anadolu'dan mı gitti, yoksa Anadolu'ya Orta Asya'dan mı geldi? İ. Zeki Eyuboğlu'na göre bu inançların kaynağı eski Anadolu dinleri ve uygarlıkları olduğu için Orta Asya'ya Anadolu'dan gitmiştir. Abdülkadir İnan'a göre ise Türkler, müslüman olduktan sonra bile kısmen yaşattıkları bazı Şaman dini inançlarını, Anadolu'ya gelirken beraberlerinde getirmişler ve günümüze kadar yaşatmışlardır. Yani Anadolu'ya Orta Asya'dan gelmiştir.

Ziya Gökalp'e göre bu itikadlar arasında kaynak olarak İranlılardan, Araplardan, yerli Hristiyanlardan alınmış olanlar bulunduğu gibi bir kısmı da sonradan kendi kendine ortaya çıkmıştır[11].

Bu arada Hint, İran, Mısır, Filistin, Arap yarımadası ve Anadolu'nun vaktiyle hurafeleriyle meşhur olmuş bölgeler olduğu ve bölgeler müslümanların elin geçince oradaki halkın inandıkları hurafeleri müslümanlara bulaştırdıkları şeklinde fikir ileri sürenler de mevcuttur[12].

Kemalettin Erdil'e göre insanlar ilahî dini öğreten peygamberlerinden zaman bakımından uzaklaştıkça eski dinlerinden kalma bazı inanç ve adetleri yeniden canlandırmışlardır. Ona göre Anadolu'da yaşayan bâtıl inançların asıl kaynağında eski Mısır, Bâbil, Hint, Acem, Fenike, Roma ve Helenler gibi ilkçağ kavimleri; Yahudilik, Hristiyanlık ve Şamanizm gibi dinler vardır[13].

"Anadolu'da ekinle, ekip biçmekle, tarımla ilgili inançların çoğu Hititlerden, Urartulardan kalmadır"[14].

"Yıldızların hareketlerinden ahkam çıkarma inancı eski Mısır'a, kabirlerde mum yakma inancı Fenikelilere, kabirlerde kurban kesme inancı İslamdan evvel Bizans ve İran ananelerine, at nalının uğurlu sayılması inancı Hristiyanlık dinine dayanmaktadır[15].

"Sihir ve falla ilgili inançlar Müslümanlara Arap, Mısır ve Asurlulardan, Kaf Dağı efsanesi İran kültüründen, bir sayının uğurlu ya da uğursuz sayılması Romalılardan, İstanbul ayazmalarının ziyaret edilip, oralara para atılması inancı Bizanslılardan geçmiştir[16].

Abdülkadir İnan Anadolu'da yaşayan halk inançlarının menşelerinden bahsederken "Türkler İslâma girerken eski dinlerinden de birçok inanç ve geleneği yeni dinlerine sokmuşlardır. Türklerin tamamının İslamlaşması üç-dört yüzyıl sürmüştür. Önce müslüman olmuş Türklere, sonradan müslüman olan şamanların katılmaları, bir sürü Şaman inancının canlanmasına sebep olmuştur. Ağacı kutlu saymak, alkarısı, türbe ve ağaçlara çul-çaput (paçavra) bağlamak, çocukların uzun ömürlü olmaları için onlara Dursun, Yeter, Yaşar, Satılmış gibi isimler vermek, hastalık nedeniyle çocuğun adını değiştirmek, ölüyü taşıyan atın kuyruğunu kesmek gibi inançlar birer Şaman dini kalıntılarıdır" diyor[17].

Bu arada birçok yabancı kültürlerden ve dinlerden de toplumumuza çeşitli inançlar sirâyet etmiştir. "Sihir, efsun, tılsım gibi hurafelerin birçoğu arapların cahiliye dönemlerden kalmış ve onlar da bu batıl inanışları Türkistan'a kadar götürmüşlerdir. Eski Romalılar da zehirlenmekten korktukları için esrarengiz işaretler yazılmış tılsımlar taşırlardı. Bu tılsımların en eski şekilleri mısırlılarda bulunmuştur. At nalını uğur saymak İtalyanlardan, Mavi boncuğun nazarlık olarak kullanılması Rumlardan Türk toplumuna geçmiştir. Hastaların tütsü ile tedaviye çalışılması inancı ise ateşperest İran dinine kadar dayanır."[18]

"Hıristiyanlarda Paskalya Bayramı, İranda Nevruz Bayramı, Bizde Hıdrellez Bayramı eski din ve inançların birer kalıntılarıdır."[19]

"Şamanlardaki ağaç kültü ve bazı ağaçların kutlu sayılmaları inancı da Hıristiyanlara geçerek Noel ağacı olmuş-

tur. Paskalya Bayramı ise Hıristiyanlara Mısırlı yahudilerden geçmiştir"[20]

"İstanbul ayazmaları Rumlar tarafından kutsal sayılırdı. Bunun sebebi de İstanbul'un sık sık kuşatılması sonucu, İstanbul'a getirilemeyen suyun şehir içindeki küçük kaynaklardan (ayazmalardan) sağlanması ve bu kaynakların susuzluktan doğan tehlikelere karşı halkı korumuş olmasıdır. Daha sonra İstanbul ayazmalarının kutsal sayılması inancı Türklere de sirayet etmiştir."[21]

Anadolumuzda yaşayan halk inançlarına bazı din büyüklerinin sözleri de kaynaklık etmiştir. Onların eserlerinde yer alan bazı hükümler insanlar arasında hemen yayılmış ve onlara dini emirlermiş gibi sahip çıkılıp, riayet edilmiştir.

İbrahim Hakkı Hazretleri insan uzuvlarının insan karekterini nasıl yansıttığı ile ilgili birtakım hükümler vermiştir. Bu hükümlerin pekçoğu bugün Anadolu'nun çeşitli yörelerinde halk inancı olarak yaşamaktadır. Küçük kulaklı olan uğursuzdur. Omuzu sivri olan hırsız olur. Parmağı uzun olan bilgili olur. Arkası kambur olanın huyu da kötü olur. Başı büyük olanın aklı çok, küçük olanın aklı az olur. Burnu uzun olan anlayışsız, kısa olan korkak olur gibi inançlar İbrahim Hakkı Hazretleri'nin sözlerinden kaynaklanmıştır[22].

Köpek saklamak, kuş ve tavşan beslemek kötülük getirir. Soğan ve sarımsak kabuğu yakmak fakirlik getirir. Kırık dişli tarak ile taranmak, gece vakti ev süpürmek, eşikte oturmak ve örümceğin evde yuva yapmasına izin vermek de yine fakirlik getirir. İşte Anadolu'da halen yaşayan bu inançların kaynağı "Marifetnâmeye" dayanmaktadır[23].

Marifetnâme kaynaklı inançlara halkın daha çok sahip çıkması ve onları kolayca kabullenmesinin sebebi yazarının İslamî kimliğidir. Bu İslamî kimlik marifetnâme kaynaklı halk inançlarını hurafeden hakikate taşımıştır.

Ayrıca daha başka birçok din ve ilim adamının öğüt veren nitelikteki kitaplarında mevcut olan görüşler de Anadolu'da yaşayan halk inançlarına kaynaklık etmektedir. Feridüdin-i Attar'ın "Pendnâme" adlı eserinde, bugün Anadolu'da halk arasında yaygın biçimde yaşayan pekçok inanç ve uygulamalara rastlamaktayız.

Feridüddin-i Attar'ın eserinden bazı bölümler:

"Eli, yüze koymak uğursuzluk getirir. Bol bol yürümek ömrü uzatır. Çok uyku yoksulluk getirir. Geceleri çıplak yatmak kısmet daraltır. Ayakta bevletmek hem fakirlik, hem de keder getirir. Gece ev süpürmek iyi değildir. Her çöple diş karıştırmak yoksulluk getirir. Kapı eşiğinde oturmak rızık daraltır. Elbiseyi üzerinde diktirmek iyi değildir. Yüz, elbisenin eteğiyle temizlenirse rızık eksikliği getirir. Örümcek ağlarının evde olması bereketi kaçırır."[24]

Bu büyük şahsiyeler ilimleriyle insanların gönlünde taht kurmuşlardır. Söyledikleri sözlerin ardında mutlak bir hakikat ve isnat kaynağı olduğuna inanıyoruz.

Eski Türklerde ateşe üflemek iyi sayılmazdı. Feridüddin-i Attar ise "lambayı üfleyerek söndürme, lamba isi dimağına gidebilir" diyor. Halk elbiseyi üzerinde diktirenin aklının da dikileceğine inanıyor. Feridüddin-i Attar da zaten bunun iyi birşey olmadığını söylüyor.

Peygamberimizin hadislerinin de bazı halk inançlarına kaynaklık ettiğini söylersek yanlış olmaz. Örneğin bir hadiste "temiz (akar ya da durgun) suya bevletmek haramdır" buyurulmaktadır. Halk arasında ise akar suya bevledenin aklının da su ile beraber akıp gideceğine inanılır. Başka bir hadiste "Teenni Allah'tan, acelecilik şeytandandır" buyurulmaktadır. Halk arasında "acele işe şeytan karışır" inancı yaygındır.

Halkımız arasında yaşayan çeşitli

inanç ve uygulamalara kaynaklık ettiğine inandığımız bazı hadisler:

"Beyaz horoz edinin. Beyaz horoz bulunan eve şeytan, büyücü ve vahşi ev hayvanı yaklaşmaz." (Zayıf Hadis, Taberani)

"Herhangi bir müslüman cuma günü veya gecesi ölürse Allah onu kabir azabından korur." (Tirmizi)

"Ekmeğe hürmet edin, çünkü o gök ve yerin bereketidir. Kim yere düşmüş bir ekmek parçasını oradan alarak yerse mağfiret olunur." (Zayıf Hadis, Tirmizi)

"Elbisenin en hayırlısı beyaz olanıdır." (İbn Mace)

"İstihâre yapan hüsrâna uğramaz." (Taberâni)

"Koyunculuk yapın, çünkü boyun berekettir." (Ahmet b. Hambel)

"Birinizin kulağı çınladığı zaman beni hatırlasın ve bana selat ü selam getirsin." (Hakîm et-Tirmizi)

"Nazar haktır. İnsanı kabre, deveyi de tencereye sokar." (Buhari)

"Sarımsak yeyiniz, onunla tedavi olunuz." (Ebu Nuaym)[25]

Günlük hayatta karşılaşılan bazı olaylar ve edinilen tecrübeler de halk inançlarına kaynaklık etmektedir. Örneğin bir kişiye bir yerde inme inse, yöre halkı orayı uğursuz bir yer olarak kabul eder. Anadolu'da, gece tırnak kesilmesinin uğursuzluk getireceği inancı yaygındır. Özellikle elektriğin olmadığı devirlerde gece tırnak kesmek elbet sıkıntı getirir. Eşikte duranın sıkıntıya uğrayacağına inanılır. Gerçekte de eşikte fazla bekleyen kişi hava akımı (cereyan) neticesinde büyük bir ihtimalle rahatsızlanmaktadır. Gece ev süpürülmesi (özellikle elektriğin olmadığı dönemlerde) karanlıkta bir kazaya sebebiyet verebilir. Evin ocağa doğru süpürülmesi de ocak yanındaki eşya, ekmek ve yemeğin pislenmesine sebebiyet verebilir.

Özetlemek gerekirse toplumumuzda yaşayan halk inançlarının menşeini şöyle sıralayabiliriz:

Tek tanrılı dinler, çok tanrılı dinler, Anadolu uygarlıkları, Mısır, Babil, Acem, Fenike, Roma ve Helenler gibi ilkçağ kavimleri, eski Türk dinleri (özellikle Şamanizm), bazı din büyüklerinin sözleri, peygamberimizin hadislerinin farklı yorumlanması ve günlük yaşam olayları.

Dipnotlar

[*] O.M.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Öğr. Gör., Samsun.

[1] Kemal Demiray, Resimli Türkçe Sözlük, Ank., 1972, s.279.

[2] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ank., 1988, s.562.

[3] Rıza Filizok, Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma, Ank., 1991, s.92.

[4] Doğan Kaya, "Tandırnameler", Milli Folklor, s.14, Ank., 1992.

[5] P. Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, İst., 1984, s.7.

[6] İ. Zeki Eyuboğlu, Anadolu İnançları, İst., 1987, s.46.

[7] a.g.e., s.42.

[8] a.g.e., s.49.

[9] a.g.e., s.49.

[10] Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ank., 1986, s.207.

[11] Rıza Filizok, a.g.e., s.92.

[12] Recep Aktaş, Bâtıl İnanışlar, İst., 1973, s.14.

[13] Kemalettin Erdil, Yaşayan Hurafeler, Ank., 1991, s.10.

[14] İ. Zeki Eyuboğlu, a.g.e., s.48.

[15] Recep Aktaş, a.g.e., s.41.

[16] Kemalettin Erdil, a.g.e., s.12.

[17] Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ank., 1986, s.204.

[18] Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İst., 1976, s.203-225.

[19] a.g.e., s.176.

[20] Kemalettin Erdil, a.g.e., s.13.

[21] Mebrure Değer, İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ank., 1992, s.79.

[22] Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname, İst., 1984, s.85-95.

[23] a.g.e., s.740-745.

[24] Feridüddin-i Attar, Pednâme, çev. M. Nuri Gençosman, Ank., 1963, s.53.

[25] Nihat Dalgın - Yunus Macit, Kültürümüzü Şekillendiren Hadisler., Samsun, 1992.